

PROBLEMA DUNĂRII ÎN CADRUL RELAȚIILOR ROMÂNÓ-GERMANE ÎN ANII CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Dan Boțescu

Particularitățile Dunării conferite de zona geografică pe care o străbate acest fluviu, de resursele sale economice și de importanța sa strategică s-au reflectat plenar în sfera politicii, făcând din problema dunăreană o permanentă a relațiilor internaționale în toate timpurile.

În epoca contemporană, înscrierea problemei Dunării în problematica majoră a vieții politice, mai ales pentru țările din bazinul dunărean este subliniată de întreaga activitate diplomatică desfășurată în jurul său și de numărul ridicat de acte internaționale în care este menționată.

Profunda intruziune a acestei probleme în istoria României, stat posesor al celei mai importante porțiuni a Dunării, gurile fluviului, au determinat statul român să-i acorde, întotdeauna o atenție specială și să militeze energic pentru o rezolvare care să reprezinte o sinteză perfectă între interesele sale și interesele colectivității internaționale.

Schimbarea raportului de forțe în favoarea Germaniei hitleriste la începutul celui de-al doilea război mondial și instaurarea dominației naziste asupra țărilor din bazinul dunărean, au antrenat schimbări importante și în problema Dunării. De aceea, studiul evoluției sale în cadrul raporturilor stabilite între România și cel de al treilea Reich poate oferi prețioase puncte de reper necesare întregirii imaginii globale a unei importante perioade din istoria contemporană a României.

În cele ce urmează ne propunem să prezentăm unele momente din evoluția ei în cadrul raporturilor existente între România și Germania nazistă în anii războiului.

Aranjamentul de la Sinaia, din august 1938¹, reprezentase un incontestabil succes al politicii externe românești, recunoscând statului român exercițiul suveranității asupra întregii zone a Dunării maritime. Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.) fusese atunci menținută doar ca organ de cooperare internațională cu atribuții strict circumscrise acestui rol. Numai pe baza recunoașterii de către guvernul german a noului statut al Dunării maritime, România își dăduse avizul

1. Monitorul oficial nr. 285 din 19 noiembrie 1938, pag. 5504-5505.

pentru admiterea Germaniei în C.E.D., prin Acordul de la București, din martie 1939².

Deși aparent intrarea Germaniei în C.E.D. era rezultatul unui compromis al politicii externe românești, în realitate admiterea era depreciată de felul în care fusese stabilită competența C.E.D. consemnat în acordurile mai sus amintite. Dar, dacă pentru România acordurile semnate la Sinaia și București reprezentau finalitatea unor îndelungate eforturi, pentru Germania ele au fost considerate, chiar de la data semnării lor, doar o etapă necesară și în condițiile anului 1939 inevitabilă, pe calea spre instaurarea hegemoniei politice și economice în sud-estul Europei.

În a doua jumătate a anului 1940 însă, tabloul situației internaționale se schimbă radical. Prăbușirea Franței, izolarea Angliei, neutralizarea U.R.S.S., subordonarea față de Axă a unor guverne fasciste, printre care și al României, constituiau obtinerea redutabile ale politicii expansioniste germane, creind condiții prielnice revizuirii acordurilor internaționale semnate nu de mult.

Chiar dacă ansamblul relațiilor cu România și, în principal, tendința de a o subordona tot mai strâns intereselor sale i-au impus Germaniei naziste să folosească metoda tratativilor în locul celei de dictat în problema Aranjamentului de la Sinaia, faptul nu trebuie interpretat ca o renunțare la obiectivele sale.

Pas cu pas, evoluția problemei Dunării în anul războiului reliefează pregnant planurile politicii germane de consolidare și lărgire a hegemoniei în această zonă.

Considerând întrunite toate condițiile pentru suprimarea ultimelor prevederi referitoare la regimul internațional al Dunării, inserate în tratatele încheiate după primul război mondial, guvernul german și-a făcut cunoscută, la 15 august 1940, printr-o notă, hotărârea de a desființa Comisia Internațională a Dunării (C.I.D.)³.

Nota germană menționa, totodată, necesitatea discutării problemei C.E.D.

Datorită izolării internaționale în care se afla la acea dată și confruntată cu probleme de o gravitate excepțională, România nu avea posibilitatea exprimării unei opțiuni în conformitate cu interesele sale reale, ceea ce a făcut ca ea să nu se poată opune cererii germane de desființare a C.I.D. Totuși, în răspunsul

său, guvernul român a lăsat să se înțeleagă limpede că ar avea serioase rezerve asupra unei eventuale suprimări a C.E.D.⁴

În perioada următoare, încercările de desființare a C.E.D. întreprinse de guvernul german s-au amplificat, ele devenind expresia sintetică a hotărârii de a institui o dominație completă asupra gurilor Dunării.

La 12 septembrie 1940 s-a deschis la Viena conferința care avea să statuteze dispariția C.I.D., cu participarea reprezentanților Germaniei, Italiei, Slovaciei, Jugoslaviei, Ungariei, Bulgariei, României și Uniunii Sovietice. Ea și-a încheiat lucrările prin adoptarea punctului de vedere impus de Germania⁵. C.I.D. era desființată, în locul său instituindu-se un Consiliu al Dunării fluviale alcătuit din reprezentanții statelor participante la lucrări. Tot atunci s-a decis crearea unui Comitet al Porților de Fier, compus din reprezentanții Germaniei, României și Jugoslaviei⁶.

Conferința de la Viena a luat în discuție și soarta C.E.D., delegația germană precizând că, în viitor, ea va forma obiectul unei revizuirii substanțiale, dispariția sa nefiind exclusă⁷.

Deși noul guvern legionaro-antonescian își stabilise linia politică generală alături de Axă, datorită unui complex de factori de ordin intern și extern, printre care notăm și teama de a nu-și spori impopularitatea în țară prin acceptarea fără murmur a oricărei sugestii germane, l-au determinat să comunice la Berlin și Roma că nu este de acord cu desființarea C.E.D.⁸. Aceeași atitudine a fost menținută de delegația română și la Conferința Dunării de la București, ținută între 28 oct. — 20 dec. 1940, în cadrul căreia unele delegații străine au cerut desființarea C.E.D.⁹.

În timpul lucrărilor Conferinței de la București se făcuse din nou propunerea de a se crea o comisie unitară pentru întreaga Dunăre, a cărei competență s-ar fi extins de la Bratislava până la Marea Neagră. Din această comisie ar fi făcut parte toate statele riverane și, în mod excepțional, Italia.

Propunerea de a se contopi cele două comisii nesocotea factorii de ordin natural, economic și politic care conferă fiecărui fluviu o individualitate bine precizată. Acești factori, precum și experiența făcută prin mai bine de opt decenii de funcționare a C.E.D. justificau distincția făcută între Dunărea maritimă și Dunărea fluvială. Pentru sectorul Dunării cuprins între mare și Brăila, sector asupra căruia își avea competența C.E.D., era vorba de o navigație maritimă. Într-o largă măsură numărul statelor interesate de o asemenea navigație era mult mai mare decât cel al puterilor interesate în navigația din amonte de Brăila, care era o navigație fluvială ce privea în primul rând pe riverani.

Din punct de vedere istoric putem aminti că, de mult și în repetate rânduri se pusese pentru România delicata chestiune de a opta pentru o comisie specială la gurile Dunării, în speță C.E.D., sau pentru o comisie unitară, din care să facă parte doar riveranii. Din clipa obținerii independenței și până la data izbucnirii celui de al doilea război mondial, nu se cunoaște nici o manifestare a vreunui guvern român care să fi tins la excluderea efectivă a neriveranilor din organul de cooperare internațională de la gurile Dunării. Vitregia epocilor istorice parcursă impunea statului român aprecierea că prezența marilor puteri neriverane în C.E.D. oferă României mult mai serioase garanții decât o comisie a riveranilor. Toți specialiștii români în problemele economice, tehnice și juridice ale Dunării consultați de Ministerul Afacerilor Externe în cursul ultimelor două

2. *Ibidem*, nr. 75 din 1 aprilie 1939, p. 2064. Membră a C.E.D. încă de la data constituirii acesteia (1936), Germania își păstrase locul până la sfârșitul primului război mondial. Tratatul de la Versailles și Statutul Dunării adoptat la Paris în 1921, îndepărtau Germania din C.E.D., restringând numărul membrilor acestei comisii la patru: România, Franța, Anglia și Italia. În 1926, după ce a devenit membră a Societății Națiunilor, Germania a cerut să fie reprimată în C.E.D. Cererea i-a fost respinsă invocându-se art. 4 din Statutul Dunării potrivit căruia intrarea în C.E.D. nu se putea produce doar în virtutea situației de mare putere, ci numai pe baza unor dovezi peremptorii care să ateste deosebitele interese comerciale și maritime ale statului solicitant la gurile Dunării, dovezi pe care, atunci, Germania nu le putea prezenta. După instaurarea nazismului, în cadrul politicii de revizuire a tratatelor de pace, Germania a revenit cu cererea de a fi admisă în C.E.D., fapt care i-ar fi facilitat sporirea influenței în zona gurilor Dunării și în întreaga sud-estul european. Conștientă de acest lucru, precum și datorită cămășilor existenți în activitatea C.E.D., România, prin eforturi continue, a reușit să obțină în august 1939 un nou statut al Dunării, menținând sub purtarea Aranjamentului de la Sinaia, prin care cele mai de seamă atribuții ale C.E.D. treceau asupra statului român, posesor de fapt al gurilor Dunării, diminuându-se astfel considerabil valoarea calității de membru a celorlalte state reprezentate în comisie. (vezi pe larg istoricul acestei probleme în: Dan Boțescu, *România și problema Dunării în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial*, în „Danubius” - V. Galati, 1971, p. 230 p. 230 și urm.). În 1939, sub prestarea evenimentelor care profușau izbucnirea războiului și a insistențelor Germaniei, aceasta a fost primită în C.E.D. prin Acordul de la București din martie 1939.

3. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare A.M.A.E.), fond C.E.D., vol. 31, f. 18. Raportul lui Vespasian Pella, din 20 noiembrie 1940, despre Conferința Dunării de la Viena. Constituirea C.I.D. fusese prevăzută, de asemenea, prin Tratatul de la Versailles. În componența sa erau reprezentate toate statele riverane, inclusiv Germania, precum și cele trei state neriverane membre ale C.E.D.: Franța, Anglia și Italia. Rolul său era de a administra sectorul Dunării fluviale de la Ulm la Brăila. Pe linia revizuirii tratatelor de pace, la 14 noiembrie 1936, Germania s-a retras din C.I.D. și a interzis activitatea acestei comisii pe porțiunea din Dunăre care străbate teritoriul său. Motivul invocat atunci de guvernul german era acela că prezența unor state neriverane (Anglia, Franța, Italia) cu drepturi egale, într-o comisie a riveranilor lezează suveranitatea sa națională. După 14 noiembrie

1936, C.I.D. a continuat să funcționeze, fără Germania și în pofida dorințelor sale, fiind considerată de guvernul nazist ca un vestigiu al Tratatului de la Versailles.

4. A.M.A.E., fond C.E.D., ds. 21, f. 18. Raportul lui Vespasian Pella, din 20 nov. 1940, despre Conferința de la Viena.

5. *Ibidem*, ds. 21 (1940-1949), f. 26.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*.

8. *Ibidem*, ds. 18, f. 51. Instrucțiunile Ministerului de Externe trimise delegației române la Conferința Dunării de la Viena.

9. *Ibidem*, f. 72.

decenii se pronunțaseră în același sens. Susținerea acestui punct de vedere devenise o tradiție pe care n-a cutezat s-o încalce nici guvernul antonescian. Specialiștii români prezenți la conferință s-au pronunțat împotriva propunerii de contopire a celor două comisii¹⁰.

Desigur argumentele folosite de delegația română la conferință erau consistente, dar nu de neînălțat.

Hotărârea de a ataca Uniunea Sovietică a impus guvernului german să acorde prioritate altor probleme, ceea ce a făcut ca, deocamdată, presiunile exercitate asupra delegației române la conferință să slăbească. Fără a părăsi ideea revizuirii statutului Dunării aflat în vigoare, Germania și-a menajat totuși satelitul din Axă sub imperiul necesităților pregătirii războiului în răsărit care reclamau, cel puțin până la victorie, o colaborare strânsă.

Începutul războiului a găsit așadar problema Dunării în acest stadiu de incertitudine. Dar primele succese obținute de trupele germane pe front și siguranța victoriei finale au stimulat redeschiderea discuției privitoare la viitorul regim al Dunării.

Încă din lunile aprilie și mai 1940, datorită eforturilor guvernului român de a nu se lăsa antrenat în război, reprezentanții celorlalte state membre în C.I.D. și C.E.D., printre care și Germania, au subscris, deși din rațiuni diferite, la propunerea României de a se evita extinderea conflictului pe cursul mijlociu și inferior al Dunării care trebuia să fie utilizat în chip pașnic doar ca o arteră comercială. Finalitatea eforturilor României a fost semnarea, la 17 aprilie, la Belgrad, în C.I.D., și la 22 mai, la Galați, în C.E.D., a două acorduri identice sub aspectul conținutului, prin care statele semnatare se angajau să nu extindă ostilitățile pe Dunărea mijlocie și de jos și să nu pericliteze comerțul pașnic. Acordurile interziceau transportul de arme și unități militare pe Dunăre și încredințau României dreptul de control asupra vaselor celor două părți beligerante, care navigau în sectoarele amintite ale Dunării¹¹.

Mutațiile survenite în raportul de forțe după terminarea campaniilor din vara anului 1940 și primăvara anului 1941, coroborate cu hotărârea de a ataca Uniunea Sovietică, i-au înlesnit Germaniei revizuirea celor două acorduri. În legătură cu cel votat în C.I.D. s-a apreciat că el este anulat de drept, o dată cu dispariția acestei instituții, în toamna anului 1940¹².

Acordul votat în C.E.D., privitor la interdicția războiului pe Dunărea maritimă, rămăsese formal în vigoare. La el aderase și Uniunea Sovietică după primirea sa în C.E.D., în toamna anului 1940¹³.

Declanșarea agresiunii la 22 iunie 1941 a fost urmată, la scurt timp, de o declarație a reprezentantului german în C.E.D., Martius, în care se arăta că, războiul cu Uniunea Sovietică degreveză Germania de obligațiile ce-i reveneau prin acest acord¹⁴.

Formal, C.E.D. continua să rămână. Dar ea funcționa fără regularitate și era alcătuită numai din reprezentanții Germaniei, Italiei și României. Delegatul Franței plecase în iunie 1940. El a fost înlocuit, un an mai târziu, cu un observator al guvernului de la Vichy, care, la rîndul său, a părăsit C.E.D. în iunie 1944. Din iunie 1941 plecase și delegatul britanic și tot în aceeași lună delegatul sovietic¹⁵.

C.E.D. își pierduse caracterul de organism de largă cooperare europeană. Existența ei, chiar simbolică, era apreciată, totuși, în unele cercuri politice românești ca o garanție a menținerii în vigoare a Aranjamentului de la Sinaia, act in separabil legat de numele acestei instituții și care ar fi fost anulat odată cu dispariția ei. Ori, așa cum arătau tehnicienii români din C.E.D. în rapoartele lor către Ministerul Afacerilor externe¹⁶... străduințele României trebuie dirijate astfel

încît viitoarea conferință de pace să ne găsească cu drepturile câștigate în 1938 în vigoare¹⁷.

Tendința subordonării tot mai strînse a României intereselor Reichului, în timpul războiului și după război, împingeau firesc diplomația germană spre o rezolvare a problemei Dunării diametral opusă intereselor României.

Oficialitățile germane, începînd cu Riebertrop și terminînd cu Martius, au redeschis discuția despre problema Dunării, încă de la începutul războiului în Răsărit, intensificîndu-o mai ales din a doua jumătate a anului 1942.

La 23 septembrie 1942, în timpul vizitei întreprinse de Hitler și Riebertrop, pe front, au fost convocați la Vinita, unde se stabilise Marele Cartier General, Ion și Mihai Antonescu în vederea discutării unor probleme legate de mersul operațiunilor militare și de relațiile dintre Germania și România. Discuțînd cu omologul său german chestiunea regimului Dunării, Mihai Antonescu a observat că împotmolirile de la Sulina impun sarcini financiare noi. El arăta că România a dat pentru acest scop 500 milioane lei în exercițiul financiar 1941—1942 și 500 milioane în exercițiul financiar 1942—1943. Aceste sume n-au putut fi recuperate, menționa M. Antonescu, și pentru că vasele germane se sustrag uneori de la plata taxelor prevăzute în statutul C.E.D., iar guvernul german nu acordă României credite speciale în mărfuri¹⁸.

În același context, Riebertrop a fost informat că cererea Ungariei de primire în Comisia Porților de Fier este primită cu ostilitate în țară și că guvernul român nu-și poate permite să nesocotească încă o dată opinia țării¹⁹. Riebertrop a promis că va comunica lui Martius să amîne reglementarea acestor probleme pînă la sfîrșitul ostilităților. Dar această promisiune nu a fost respectată.

O lună mai târziu, în octombrie 1942, cu prilejul întrunirii de la Viena a Consiliului Dunării Fluviale, a avut loc un nou schimb de vederi între plenipotențiarul Germaniei, Italiei și României acreditați în C.E.D. La sfîrșitul primei zile de lucru, Martius și-a exprimat dorința de a avea o întrevedere strict confidențială cu reprezentantul român „pentru a-i comunica unele sugestii referitoare la perspectivele cooperării internaționale la gurile Dunării²⁰”. În timpul acestei întrevederi confidențiale Martius a expus punctul de vedere al guvernului german care, în rezumat, cuprindea următoarele: 1) Încetarea activității C.E.D.; 2) Înființarea pe lângă Direcțiunea Dunării Maritime (D.D.M., instituție creată în urma Aranjamentului de la Sinaia ca organ tehnic al statului român la gurile Dunării) a unui comitet de cooperare alcătuit din plenipotențiarul Germaniei, Italiei și României acreditați în C.E.D. Legat de aceasta, Martius a arătat că guvernul german dorea în mod insistent, ca în cadrul D.D.M., să aibă un tehnician „chemat să îndeplinească un rol efectiv în conducerea lucrărilor de la gurile Dunării”; 3) Luarea în considerare a înființării unei comisii unitare pentru întreaga Dunăre, avînd două organe speciale: a) unul pentru Porțile de Fier și b) unul pentru gurile Dunării. Această comisie alcătuită din reprezentanții tuturor statelor riverane și al Italiei, urma să se ocupe de problemele ce prezentau un interes comun pentru cele două sectoare ale fluviului și îndeosebi de problema unificării regulamentelor de poliție a navigației și de aceea a stabilirii unor reguli uniforme pentru perceperea taxelor; 4) Aranjamentul de la Sinaia, din august 1938, să fie revizuit spre a se ajunge la o simplificare a sistemului în vigoare, considerat de guvernul german ca fiind prea complicat din punct de vedere administrativ și financiar; 5) Marile lucrări să se efectueze de comun acord de către comitetul inginerilor consultați ai C.E.D. și de către D.D.M.; 6) Să se procedeze la o nouă repartizare a posturilor de piloți ce funcționau pe Dunărea maritimă, Germania căpătînd dreptul de a numi cinci piloți. Fiecare stat urma să-și plătească piloții în monedă proprie.

Chestiunile financiare urmau să formeze obiectul unor propuneri ulterioare din partea Germaniei²¹. Martius considera că sugestiile sale răspund unor necesi-

10. *Ibidem*, ds. 21, f. 64.

11. *Ibidem*, fond 71(1920—1944) România. Culegere de documente, ds. 314, f. 275.

12. *Ibidem*, f. 275.

13. *Ibidem*, fond C.E.D., ds. 31, f. 38. Raportul lui Vespasian Pella din 20 noiembrie 1940, despre Conferința Dunării de la Viena.

14. *Ibidem*, ds. 21(1940—1942), f. 7.

15. *Ibidem*, f. 8.

16. *Ibidem*, fond 71(1920—1944) ds. 314, România. Culegere de documente, f. 278.

17. *Ibidem*, fond 71(1920—1944), Germania, culegere de documente, ds. 218, f. 49.

18. *Ibidem*, f. 53.

19. *Ibidem*, f. 53.

20. *Ibidem*, f. 54.

tăți urgente și condiționa sprijinirea financiară a D.D.M. de către Germania de conținutul răspunsului României²¹.

În răspunsul său, delegatul român Vespasian Pella, sublinia că România nu dorește să reia în fața puterilor Axei dramaticul proces al apărării intereselor sale la Dunăre, susținut odinioară împotriva puterilor occidentale, dar că, din considerente de politică generală, nu poate admite, ci doar discuta propunerile germane²².

Fără a insista asupra tuturor aspectelor cuprinse în răspunsul român, menționăm doar faptul că el se oprea în mod deosebit asupra primelor patru propuneri germane, descoperind inconvenientele lor pentru statul român și respingându-le. De o deosebită importanță apar unele argumente folosite în răspunsul român. Ele conțin date ce pun în lumină un alt capitol al relațiilor româno-germane în anii războiului: cel al consecințelor economice nefaste pentru statul român, proporțiile pagubelor provocate navigației românești în cursul războiului, precum și sacrificiile făcute de România.

Punând la dispoziția Germaniei întreaga sa flotă militară, România a înregistrat pierderi uriașe raportate, desigur, la tonajul ei global. Numai pînă la sfîrșitul anului 1942 fuseseră scufundate 10 vase din flota maritimă de război: vedete rapide, dragoare, șlepuri armate — reprezentînd o valoare de 373 000 000 lei. Alte două vase maritime, rechiziționate pentru armată, însumînd 8 932 tone, fuseseră avariate. Valoarea lor se ridică la 215 000 000 lei. Marina comercială pierduse 17 vase maritime, scufundate sau capturate, însumînd 103 840 tone, a căror valoare se ridică la 5 miliarde șase sute milioane lei. Pierderile mai includeau: 19 vase fluviiale scufundate cu un tonaj de 6901 tone, valorînd 138 000 000 lei; 14 remorche-re scufundate cu un total de 5.441 H.P., valorînd 273 000 000 lei; 11 vase fluviiale avariate și scoase pentru moment din uz, însumînd 9 793 tone și valorînd 32 400 000 lei; alte 27 remorchere fluviiale fuseseră, de asemenea, avariate. Ele aveau o capacitate de 11 142 H.P., iar valoarea lor se ridică la suma de 78 200 000 lei²³. Așadar, numai într-un an și jumătate de război, valoarea pierderilor marinei militare și comerciale române se ridică la suma de 6 709 600 000 lei. În procentaj, pierderile marinei române atingeau 60% din totalul ei²⁴.

Aceste cifre au fost repetate de M. Antonescu celor doi reprezentanți ai Germaniei și Italiei în C.E.D., Martius și Silenzi, cu ocazia audienței cerute de acesta la 1 dec. 1942. Sub impresia rapoartelor lui Vespasian Pella, M. Antonescu a cerut, totodată, deschiderea în Germania a unui credit în mărfuri și mașini pentru impulsivarea lucrărilor, tot mai greu de efectuat, întreprinse de D.D.M. pentru menținerea în bune condițiuni a navigației la gurile Dunării²⁵. Martius a condiționat satisfacerea cererii românești de recalcularea taxelor pentru vasele închiriate Germaniei, nu în franci auri, cum se stabilise inițial, ci în lei, și de trecerea acestora în conturi de clearing²⁶. Aceasta însemna de fapt o finanțare românească pentru vasele închiriate, un credit pe care România și-l deschidea ea însăși, ceea ce contribuia la agravarea inflației și la creșterea dificultăților financiare ale României. În aceste condiții, M. Antonescu s-a văzut nevoit să-și retragă cererea²⁷.

Evoluția nefavorabilă pentru Axă a războiului în anii 1943 și 1944, coroborată cu necesitățile tot mai mari de aprovizionare cu materii prime a mașinii de război germane — necesități în satisfacerea căreia România juca un rol însemnat —, au contribuit la amînarea modificării statutului Dunării în conformitate cu vechile propuneri germane. Dar, din nici una din discuțiile purtate ulterior de delegații români cu cei germani în comisiile Dunării nu rezultă că guvernul nazist ar fi

abandonat ideea hegemoniei germane în această zonă, cu toate implicațiile juridice și politice corespunzătoare²⁸. Menținerea diplomației germane pe vechea linie în problema Dunării, întreținerea în cercurile politice din România ostile Reichului, cele mai sumbre prezumții despre natura relațiilor ce urmau a fi stabilite între cele două state după sfîrșitul războiului, în cadrul „noul ordin”.

21. *Ibidem*, ds. 21(1940-1949), f. 68.

22. *Ibidem*.

23. *Ibidem*, fond 71(1926-1944), România. Culegere de documente, ds. 514, f. 321. Nota trimisă de Vespasian Pella lui M. Antonescu la 29 dec. 1942.

24. *Ibidem*, f. 322.

25. *Ibidem*, f. 324.

26. *Ibidem*.

27. *Ibidem*.

28. *Ibidem*, fond C.E.D. ds. 35(1940-1945) f. 45 și urm. Observațiile delegatului român în C.E.D., Vespasian Pella, asupra discuțiilor de lucru purtate cu delegatul german, Martius.